

Rivâyet Farklılıklarının Oluşumunda Hoca Tutumunun Etkisi –ez-Zührî Örneği–

Ataullah SAHYAR*

“Effect of Teacher Behaviour
on Differences in Transmis-
sion: The Case of al-Zuhrî

Abstract: The student’s ability of memorization, command of orthography, writing skills, attention and the extent to which they practice their teachings are all considered to be factors of critical importance to accurate and transmission of hadith that is consistent among students of the same scholar. A less discussed factor with similar influence on transmission as it was narrated is the teacher’s behaviour and attitude towards the students as shaped by their state of mind at the moment of narration. Teacher behaviour therefore has a significant effect on differences in transmission by students. This study aims to investigate the relationship between teacher behaviour and differences in transmission through analyzing the case of İbn Shihâb al-Zuhrî, a significant figure of his time. The paper focuses on al-Zuhrî’s behaviour during narration in conjunction with the different phrasings used by his students who transmitted the same hadîth from him with the same sanad.

Citation: Ataullah SAHYAR, “Rivâyet Farklılıklarının Oluşumunda Hoca Tutumunun Etkisi –ez-Zührî Örneği–” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XXII/1, 2024, 55-72.

Keywords: Narration, al-Zuhrî, Variant readings in the hadîth, Narration by the general meaning, Effect method.

I. Giriş

Hadis rivâyetiyle iştigal eden muhaddislerin -henüz beşerî ilimlerin gelişiminden söz etmek için çok erken sayılabilecek bir dönemde- Hz. Peygamber’e isnad edilen haberlerin gerçekte ona ait olup olmadığını araştırırken ömür boyu zor koşullarda seyahat ederek sarfettikleri gayretleri, geliştirdikleri yöntemleri, gösterdiği titizliği ve sonunda ortaya çıkardıkları nebevî sünnete ait muazzam bilgi birikimini takdir etmemek mümkün değildir. Zira muhaddisler özellikle rivâyet sırasında tarihi bir ilki başarmışlar ve tarihten günümüze İslâmî ilimlerin bütün alanlarında faaliyet gösteren âlimlerin müstağni kalamayacağı Nebevî bil-

* Doç. Dr. Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis, İSTANBUL,
sahyar@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-7789-8750

Geliş: 30.05. 2024

Yayın: 30.06.2024

gileri ortaya çıkarmışlardır. Bu itibarla İslâm ulemasının muhaddislere bir teşekkür borcu olduğu aşikârdır. Nitekim rivâyet asrındaki en önemli şahsiyetlerden Yezîd b. Harûn (ö. 206/821),¹ Ali b. el-Medînî (v. 232/847), Ahmed b. Hanbel (v. 241/855),² İmâm Buhârî (v. 256/870) ve Tirmizî (v. 279/892)³ gibi ünlü isimler, Resûlüllâh'ın (a.s.) “ لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي ظَاهِرِينَ عَلَى الْحَقِّ لَا يَضُرُّهُمْ مَنْ خَذَلَهُمْ، حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ أُمَّرُ اللَّهِ /Ümmetimden bir taife kıyamete kadar dâima hak üzerinde olur, muhalifleri de onlara zarar veremez,”⁴ hadisinde zikredilen taifenin hadis ehli olduğu yorumunu yapmıştır.⁵ Ayrıca el-Hatîb el-Bağdâdî, muhaddislerin özellikle rivâyet asrında ortaya koydukları performans ve yarattığı söz konusu neticeleri övgü dolu ifadelerle dile getirmişlerdir.⁶

Rivâyet asrında muhaddislerin çıkardığı büyük işi görmek, onların insan olarak yaptığı bazı kişisel hataları görmemek/örtbas etmek anlamına gelmemektedir. Muhaddislerin, birey olarak ortaya koydukları onca çabaya rağmen bilerek ya da bilmeyerek işledikleri az veya çok bazı kusurlar elbette olmuştur. Bu kusurlar bazen bir hadisin gizli kusuru olarak ancak işin uzmanı tarafından ortaya

¹ Ebû Bekr Aḥmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî Ḥatîb el-Bağdâdî, *Şerefu Âşâbi'l-Ḥadis*, thk. Mehmet Sait Hatıboğlu (Ankara: y.y., ts.), s. 26.

² Ebû'l-Faḍl 'Iyâd b. Mûsâ el-Yaḥsubî el-Kâdî 'Iyâd, *İkmâlu'l-Mulim bi Fevâidi'l-Muslim*, thk. Yaḥyâ İsmâîl (b.y.: y.y., 1419/1998), 6/350; Ebû Zekerıyyâ Muḥyiddin Yaḥyâ b. Şeref en-Nevevî, *Şerḥu'n-Nevevî alâ Muslim* (Beyrut: Dâru İḥyâi't-Turâs.i'l-Arabî, 1392/1972), 13/66-67; Muḥammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Sa'îd Şemsuddîn el-Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-Derârî fî Şerḥi Şahîhi'l-Buḥârî*, thk. 'Alî b. Daḥîlullâh b. 'Uceyyân el-'Avfî (Beyrut: Dâru İḥyâi't-Turâs.i'l-Arabî, 1401/1981), 3/71.

³ Ebû 'İsâ Muḥammed b. 'İsâ et-Tirmizî, *Sunenu't-Tirmizî*, thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir - Fuâd 'Abdubbâkî (Mısır: Şirketu Muştafâ'l-Bâbî'l-Halebî, 1395/1975), “Fiten”, 27.

⁴ Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buḥârî el-Buḥârî, *el-Câmi'u-ş-Şahîh*, thk. Muḥammed Zuheyren-Nâşir (Beyrut: Dâru Tavkı'n-Necât, 1422), “İtisam”, 11; Ebû'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri Muslim, *Şaḥihu Muslim*, thk. Muḥammed Fuâd 'Abdubbâkî (Beyrut: Dâru İḥyâi't-Turâs.i'l-Arabî, 1374/1955), “İmare”, 170; Tirmizî, “Fiten”, 27; Ebû 'Abdullâh Aḥmed b. Muḥammed b. Hanbel eş-Şeybânî Aḥmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Ḥadis, 1416/1995), 4/240. İbn Teymiyye, Süyûtî ve Kettânî, bu hadisin mütevatir hadislerden olduğunu ifade etmişlerdir (bkz. Ebû'l-'Abbâs Takıyyüddîn Aḥmed b. 'Abdihalîm b. Mecciddîn 'Abdisselâm el-Ḥarrânî İbn Teymiyye, *İktidâu's-Şirâti'l-Mustakim li Muḥâlefeti Aşâbi'l-Cehîm - İbn Teymiyye*, thk. Nâşir 'Abdulkerîm el-Aḳl (Beyrut: Dâru Alemi'l-Kutub, 1419/1999), 1/31, 81; Ebû'l-Faḍl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed es-Süyûtî, *Kaṭfû'l-ezhârî'l-mütenâsire fî'l-aḥbârî'l-mütevatire*, thk. Halîl Muḥyiddin el-Meys (Beyrut 1405/1985), s. 216; Ebû 'Abdullâh Aḥmed b. Muḥammed b. Cafer el-Kettânî, *Nazmü'l-mütenâsir mine'l-hadis'il-mütevatir*, thk. Şeref Hicâzî (Mısır: Dâru'l-Kutubî's-Selefiyye, ts.), s. 145.

⁵ Hatîb, *Şeref*, s. 26-27; Ebû'l-Faḍl Şihâbüddîn Aḥmed b. 'Alî b. Muḥammed el-'Askalânî İbn Ḥacer el-'Askalânî, *Fethu'l-Bâri Şerḥu Şahîh el-Buḥârî*, thk. Muḥibbuddin el-Ḥatîb (Beyrut: Dâru'l-Marîfe, 1379/1959), 13/293.

⁶ Hatîb, *Şeref*, s. 10, 40.

çkarılabilecek vasıfta iken; bazen de her muhaddisin kolayca fark edebileceği türden hadisin sıhhatini zedeleyen bariz kusurlardır. Kimi ulema tarafından muhaddislerin hadis rivâyeti esnasında yaptığı bazı tasarrufları normal karşılanırken, kimileri tarafından bu tasarruflar hadisin sıhhatini zedeleyen bir kusur teşkil edecek cinsten görülmüştür.

Bu çalışmada muhaddislerin yaptığı söz konusu tasarruflara dair dönemin ünlü hadis hafızlarından İbn Şihâb ez-Zührî'nin (v. 124/741) hadis rivâyeti esnasındaki bazı tutum ve davranışlarından örnek verilerek konu aydınlatmaya çalışılacaktır. İlgili örnekler, mukayese yöntemiyle izah edilebilecek türden olduğu için önce İbn Şihâb ez-Zührî ve onun talebelerinin dereceleri hakkında kısaca bilgi verilmek uygun olacaktır.

II. İbn Şihâb ez-Zührî ve Ashabının Dereceleri

Konumuzun ana fikri, Zührî'den nakledilen rivâyetlerdeki ihtilaflar üzerinden izah edileceğinden, Zührî ve talebeleri hakkındaki bazı bilgilere kısaca değinmek savunulan ana fikrin vuzuha kavuşmasına yardımcı olacaktır.

A. İbn Şihâb ez-Zührî (v. 124/741)

Hadis ilminin vazgeçilemez şahsiyetlerinden Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî, İslâmî ilimlerde, özellikle rivâyet ilimlerinde ana kaynaklardan biri olarak kabul edilir. Kureyş'in Benî Zühre koluna mensup olan Zührî, 51/671 yılında Medine'de doğmuştur. Küçük yaşında seksen günde Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş ve dayısı Abdullah b. Sa'lebe'den nesep ilmini tahsil etmiştir.

Enes b. Mâlik, Mahmûd b. Rebî', Sehl b. Sa'd, Ebû't-Tufeyl, Sâib b. Yezid ve Abdurrahmân b. Ezher gibi sahâbilerden bizzat hadis rivâyet eden İbn Şihâb ez-Zührî'nin, yaklaşık on kadar sahâbîyi idrak ettiği ifade edilir. Zührî'nin Ebû Hüreyre, Ebân b. Osman, Râfi' b. Hadîc ve Ubâde b. es-Sâmit gibi sahâbilerden naklettikleri ise münkatı' olarak kabul edilmiştir. Hadis/sünnet, tefsir ve İslâm hukuku alanında kendini geliştirmiş önemli bir âlim olan Zührî, bilgisini daha çok fukuha-i seb'a olarak bilinen tabiinin büyüklerinden, özellikle Saîd b. Müseyyeb (Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn'in kazâî hükümleri ile fikhî ve kıraati), Urve b. Zübeyr (hadis ve tarihi), Ubeydullah b. Abdullah ve Ebû Bekr b. Abdurrahmân'dan tahsil etmiştir.⁷ Zührî'nin, sahâbe dâhil ilmiyle temayüz eden on iki hocası kaynaklarda en çok anılmakta ve ön plana çıkmaktadır.

Önde gelen hadis âlimlerinden bazıları Zührî hakkında pek çok müspet değerlendirmelerde bulunmuştur. Örneğin Ahmed b. Hanbel "الزهري أحسن الناس"

⁷ Zührî hakkında bilgi veren geçmişten günümüze pek çok kaynak bulunmakta ve bunların hepsini anmak mümkün olmayacaktır. İbn Asâkir, Mizzi, Zehebi ve İbn Hacer el-Askalâni gibi klasik kaynaklara ve çeşitli İslam ansiklopedilerinden Zührî maddesine bakılabilir. Ayrıca bkz. Halit Özkan, "Zührî", *DİA*, İstanbul 2013, 44/544-549.

إسنادا وأجود الناس حديثا،/Zühri hadisi konusunda insanların en iyisidir, isnad konusunda da insanların en kalitelisidir” demişken; Ali b. el-Medinî Zühri hakkında “أعلم الناس بقول الفقهاء السبعة الزهري” fukuha-i seb‘a’nın sözlerini (ilmini) en iyi bilen Zühri’dir,” ifadesini kullanmıştır.⁸

Hicri ikinci asrın başlarında halife Ömer b. Abdülaziz’in çağrısıyla başlayan hadislerin tedvin faaliyetinde aktif rol üstlenen ez-Zühri, tedvin faaliyetinin başarılı olmasında büyük çaba sarfederek Nebvî sünnetin zayıf vermeden kayıt/muhafaza altına alınmasında kayda değer katkı sağlamıştır. Bundan dolayı kendisini hadislerin tedvin, isnad ve metinlerine adanmış bir alim olarak Zühri, hadislerin tedvini söz konusu edildiğinde ismi mutlaka zikredilen kişi olmuştur.

Rivâyet, dirâyet ve tedvinin yanı sıra kendi asrında henüz başlayan tasnif, cerh ve ta’dil gibi faaliyet alanlarında bir başka deyişle adeta hadis ilminin bütün dallarında söz sahibi olmayı başaran İbn Şihâb ez-Zühri, hadise dair ilmi faaliyetlerin her yönüyle gelişmesi ve yaygınlaşmasına öncülük etmiş, ilme ve dine hizmet eden mezhep İmâmlarına hocalık yapmış, yaptığı değerli çalışmaları İslâm tarihi boyunca sadece hadis ilmi değil, bütün İslâmî disiplinlere ait çalışmalar yürüten ilim adamlarının takdirine mazhar olmuştur.⁹

B. Talebelerinin Dereceleri

Döneminde pek çok kişi Zühri’den hadis öğrenmiştir. Fakat kaynaklarda yaklaşık yirmi kadar talebesi ön planda anılmaktadır. Bu talebeler, Zühri’ye olan yakınlıkları, ona mülazemet süreleri, rivâyete ehliyet olup olmamaları, hıfz ve itkan mertebeleri gibi yönlerden beş dereceye (tabakaya) ayrılarak tetkike tabi tutulmuştur.

Birinci tabaka

Zühri’yi uzun müddet sürekli takip eden ve onun ilmini kavrama ve zapt hususunda ileri seviyede olanlar bu derecede zikredilmiştir. İmâm Mâlik, Süfyân b. ‘Uyeyne, ‘Ubeydullah b. Ömer el-‘Umerî, Ma’mer b. Râşid, Yûnus b. Yezîd, ‘Ukayl b. Hâlid, Şu‘ayb b. Ebî Hamza gibi ünlü isimler bu derecede sıralanmıştır. Bu kimselerin Zühri’den hadis naklettikleri ittifakla kabul edilmiştir.

İkinci tabaka

Bu derecede zikredilen talebeleri hıfz ve itkanda öncekileri izleyen mertebede olup Zühri’ye uzun müddet talebelik yapmamış ve onu kısa süreliğine takip etmiş kimselerdir. el-Evzâî, el-Leys b. Sa’d, Abdurrahmân b. Hâlid b. Müsâfir, el-Nu‘mân b. Râşid vdğ. bu derecede olup onların Zühri’den naklettikleri rivâyetler

⁸ Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. ‘Os mân ez-Zehebî, *Tezkiretu’l-Huffâz* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1419/1998), 1/331.

⁹ Zühri’nin biyografisi ve ilmi çalışmaları için oldukça bol kaynak bulunmaktadır. Ayrıca günümüz türkiyesinde Zühri hakkında en son yapılan bir çalışma olarak H. İbrahim Kutlay’ın kaleminden Ravza yayınlarından çıkan İbn Şihâb ez-Zühri i simli çalışmaya bakılabilir.

Sahih-i Müslim'de yer almıştır.

Üçüncü tabaka

Bu derecede yer alanlar Zühri'ye talebe olmuş ve ondan bizzat hadis almış, fakat hıfzıyla ilgili tenkit edilen râvilerdir. Süfyân b. Hüseyin, Muhammed b. İshâk, Sâlih b. Ebi'l-Ahzer, Zem'a b. Sâlih bu kategoride anılmış olup onların Zühri'den naklettikleri hadisler, Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî tarafından tahrir edilmiştir. Müslim ise bu râvilerin Zühri'den naklettiği haberleri mutabat amacıyla tahrir etmiştir.

Dördüncü tabaka

Zühri'nin yanında çok uzun süre bulunamamış, üstelik tenkide uğramış kimselerdir. İshâk b. Yahyâ el-Kelbî, Mu'aviye b. Yahyâ es-Sadeî İshâk b. Ebî Ferre, İbrahim Yezîd el-Mekki, el-Müsennâ b. es-Sabbah vdğ. bu tabakada zikredilmiş olup onların Zühri'den rivâyet ettikleri hadisler az da olsa Tirmizî'nin *Câmi*'inde yer almıştır

Beşinci tabaka

Bu tabakada el-Hakem el-Eyli, Abdülkuddûs b. Habîb, Muhammed b. Sa'îd el-Maslûb, Bahru's-Sakâ gibi metrûk ve meçhûl kabul edilen kimseler sıralanmıştır. Bu kimselerin Zühri'den naklettikleri rivâyetleri ne Ebû Dâvud ne Tirmizî ve ne de Nesâî tahrir etmiştir. Bunların bazılarının rivâyetleri diğer sünenlerden daha alt mertebede değerlendirilen *Sünen-i İbn Mâce*'de nakledilmiştir.¹⁰

III. Zühri'nin Rivâyetteki Tutumunun Rivâyet Farklılıklarına Etkisi

Hicri V. asrın ünlü şârihlerinden İbn Abdilberr en-Nemerî (v. 463/1070), İbn Şihâb ez-Zühri hakkında şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur:

"كَانَ ابْنُ شِهَابٍ رَحِمَهُ اللَّهُ أَكْثَرَ النَّاسِ بَحْثًا عَلَى هَذَا الشَّانِ فَكَانَ رُبَّمَا اجْتَمَعَ لَهُ فِي الْحَدِيثِ جَمَاعَةٌ فَحَدَّثَ بِهِ مَرَّةً عَنْهُمْ وَمَرَّةً عَنْ أَحَدِهِمْ وَمَرَّةً عَنْ بَعْضِهِمْ عَلَى قَدْرِ نَسَاطَةِ فِي جَيْنِ حَدِيثِهِ وَرُبَّمَا أُدْخِلَ حَدِيثٌ بَعْضُهُمْ فِي حَدِيثِ بَعْضٍ كَمَا صَنَعَ فِي حَدِيثِ الْإِفْكِ وَغَيْرِهِ وَرُبَّمَا لَجَعَهُ الْكَسَلُ فَلَمْ يُسَبِّدْهُ وَرُبَّمَا انْشَرَحَ فَوَصَلَ وَأَسْنَدَ عَلَى حَسَبِ مَا تَأْتِي بِهِ الْمَذَاكِرَةُ فَلِهَذَا اِخْتَلَفَ أَصْحَابُهُ عَلَيْهِ اخْتِلَافًا كَبِيرًا فِي أَحَادِيثِهِ"¹¹

"İbn Şihâb -rahmetullahi aleyh- bu alanda (hadis) insanlar arasında en çok araştıran ve çaba harcayan kişiydi. Bazen hadisi pek çok kimseden alır ve hepsinin adını anarak rivâyet eder, bazen de onlardan sadece birinden (diğer şeyhlerinin adlarını anmadan) hadisi rivâyet ederdi. Bazen de o anki gayretine/enerjisine bağlı olarak şeyhlerinin bazısına nispetle

¹⁰ Bu derecelendirme için bkz., Zeynüddîn 'Abdurrahmân b. Aşmed b. Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, thk. Hemmâm 'Abdurrahîm Sa'îd (Zerka: Mektebetu'l-Menâr, 1407/1987), 1/113.

¹¹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. 'Abdillâh b. Muḥammed İbn 'Abdülber en-Nemerî, *et-Temhid li mâ fi'l-Muvaḥḩa'ta mine'l-Me'âni ve'l-Esânid*, thk. Muştafâ b. 'Ahmed el-'Alevî - Muḥammed 'Abdulkebir el-Bekrî (Mağrib: Vezâratu 'Umumi'l-Evḩâf ve's-Şurûni'l-İslâmiyye, 1387/1967), 7/45.

hadisi rivâyet ederdi. Yine bazen ifk hadisinde yaptığı gibi hocalarının ifadelerini mezcederek rivâyette bulunurdu. Bazen ise üşengeç olur ve hadisi isnadsız aktarırdı. Yine bazen enerjik olur ve hadisi müzakere edilebilecek bütün senedleriyle rivâyet ederdi. İşte bundan ötürü ashabının ondan rivâyetlerinde çok farklılık oluşmuştur¹².

İbn Abdilberr'in bu ifadelerinden hareketle, Zührî'nin hadis rivâyet ederken farklı mekân ve koşullarda hadisi birden fazla tekrar rivâyet ettiği, farklı tutum ve davranışlar sergilediği, farklı yöntemler kullandığı ve rivâyet esnasında bazı tasarruflarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Zührî'nin naklettiği rivâyetlerde talebelerinin, aynı olay, aynı isnad ve aynı hoca olmasına rağmen pek çok farklı ifadelerle aktarımlarda bulunmalarına sebebiyet vermiştir.

İbn Şihâb'ın söz konusu davranış ve yöntemlerini örneklendirmek suretiyle, Zührî'den nakilde bulunan talebelerin rivâyetlerinde oluşan farklılıkların nasıl ortaya çıktığını, Zührî'nin hadis rivâyet ederken sergilediği bu tutum ve davranışların nelere sebebiyet verdiğini ve hadisin sıhhatine ne ölçüde etki ettiğini ortaya koymaya çalışacağız.

İbn Abdilberr'in yukarıdaki ifadelerinden hareketle Zührî'nin hadisi eda ederken yaptığı bazı davranışları şu şekilde tespit etmek mümkün olacaktır.

1) Zührî birkaç hocasından aldığı bir hadisi aktarırken farklı yöntemler uygulamıştır. Bunlardan önemli biri de birkaç hocasından aldığı bir hadisi aktarırken kimi zaman da hocalarının ifadelerini mezcedip telif yapılarak rivâyette bulunmasıdır.

İbn Şihâb ez-Zührî'nin farklı rivâyetleri telif ederek nakleden ilk kişi olduğu söylenmiştir.¹² Onun özellikle İfk Hadisini aktarırken bu yöntemi kullandığı bilinmektedir. Söz gelimi Zührî ifk hadisini, Alkame b. Vakkâs, Urve b. Zübeyr, Sa'îd b. el-Müseyyeb ve Ubeydullah b. 'Utbe b. Mes'ûd aracılığıyla Hz. Âişe'den öğrenmiştir. Fakat Zührî hadisi onlardan naklederken her birinin rivâyetini diğerinden ayırarak yaygın uygulamada görüldüğü üzere rivâyet kurallarına uygun bir şekilde eda etmek yerine, onların rivâyetlerini mezcederek hadisi telif yöntemiyle eda etmeyi tercih etmiştir. Nitekim Zührî kendi ifadesiyle bu durumu şöyle izah emiştir:

وَكُلُّهُمْ حَدَّثَنِي طَائِفَةً مِنْ حَدِيثِهَا وَبَعْضُهُمْ أَوْعَى مِنْ بَعْضٍ، وَأَتَيْتُ لَهُ أَقْتِصَاصًا وَقَدْ وَعَيْتُ عَنْ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ الْخَدِيثَ الَّذِي حَدَّثَنِي عَنْ عَائِشَةَ وَبَعْضُ حَدِيثِهِمْ يُصَدِّقُ بَعْضًا زَعَمُوا أَنَّ عَائِشَةَ، قَالَتْ: ...¹³

"Onlar (ifk hadisini Hz. Âişe'den nakledenler) bana her biri bir bölümü anlatmak suretiyle Hz. Âişe'den ifk hadisini nakletti. Her biri hadisenin belli bölümlerini diğerlerine göre daha iyi biliyor ve daha iyi anlatıyordu. Ben de onların her birinden Hz. Âişe'den naklettikleri ifk hadisini dinleyip öğrendim, birinin rivâyeti diğerininkini doğruluyordu. Onların dediklerine göre Hz. Âişe şöyle dedi: ...".

Zührî ifk hadisini Hz. Âişe'nin anlatımında nasıl öğrendiğini ve öğrendiklerini nasıl telif ederek eda ettiğini bu ifadeleriyle açıkladıktan sonra söz konusu

¹² Bünyamin Erul, "Telif", *DİA*, İstanbul 2011, 40/400-401.

¹³ Buhârî, "Şehâdât", 15; "Megazi", 36; Müslim, "Tevbe", 56.

hadisi telfik ederek kendi ifadeleriyle eda etmiştir.¹⁴

İbn Şihâb ez-Zührî'nin hadisi eda ederken telfik yaparak rivâyet etmesi, kendisinden aynı hadisi nakleden talebelerinin hadisi eda ederken -aynı hadisi aynı isnadla aynı hocadan nakletmelerine rağmen- birbirlerinden farklı ifadelerle nakletmeleri ile sonuçlanmıştır. Zührî'nin talebelerinin aynı hadisteki ihtilafı hocaları Zührî'nin rivâyet esnasında kullandığı yöntemden (ya da davranıştan) kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Bununla birlikte talebelerinin söz konusu hadisi Zührî'den mana ile rivâyet etmiş olabileceği, dolayısıyla aynı rivâyetin hadis kaynaklarına farklı ifadelerle intikal etmiş olabileceği -uzak bir ihtimal olsa da- değerlendirme kapsamında tutulması gereken bir husus olduğu göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

2) Zührî bir hadisi farklı mekânlarda bir defadan fazla rivâyet eder. Bu hususta örnek olarak Fedek arazisi ile ilgili Hz. Fâtıma'nın talebini anlatan haber zikredilebilir.

Hz. Fâtıma ilk halife Hz. Ebû Bekr'den Resûlüllâh'tan miras olarak Fedek arazisinin kendisine tahsis edilmesini talep etmiştir. Fakat Hz. Ebû Bekr bu talebi kabul etmemiş ve Fedek arazisini Hz. Fâtıma'ya vermemiştir. Bunun üzerine Hz. Fâtıma'nın Hz. Ebû Bekr'e kırıldığı ile ilgili kaynaklarda farklı rivâyetler yer almaktadır.

Fedek arazisi meselesi yüzünden Hz. Fâtıma ile halife Hz. Ebû Bekr arasında vuku bulduğu iddia edilen¹⁵ söz konusu dargınlıkla alakalı Hz. Aişe'den gelen hadisi, Zührî'nin talebelerinden Şu'ayb, Sâlih b. Keysân, 'Ukayl b. Hâlid, Ma'mer b. Râşid, el-Velid b. Muhammed, Abdurrahmân b. Hâlid b. Mûsâfir olmak üzere altı kişi Zührî'den rivâyet etmiştir. Aynı hadisi aynı hocadan (Zührî'den) bizzat

¹⁴ el-Muhelleb b. Aḥmed b. Ebî Şufre 'Useyd b. 'Abdullâh el-Meriyîyî el-Muhelleb b. Ebî Şufre, *el-Muḥtaşaru'n-Naṣîḥ fi Tehzîbi'l-Kitâbi'l-Câmi'i's-Şaḥîḥ*, thk. Aḥmed b. Fâris es-Selûm (Riyad: Dâru't-Tevḥîd, 1430/2009), 4/175, 182.

¹⁵ Aslında İbn Abdülberr'in de işaret ettiği gibi Hz. Fâtıma Hz. Ebû Bekr'e ne darılmış ne de onunla arasında bir mukâtaa söz konusu olmuştur. İşin aslı şudur ki, Hz. Fâtıma Resûlüllâh'ın (a.s.) vefatına çok üzülmüş ve içine kapanıp kimseyle mümkün mertebe konuşmamaya çalışmıştır. Zaten Resûlüllâh'tan (a.s.) beş buçuk ay sonra da vefat etmiştir. Dolayısıyla Hz. Fâtıma'nın ne miras derdi, ne de biriyle dargınlığı söz konusu olmuştur. Rivâyete göre Hz. Ebû Bekr yeni halife olmuşken Hz. Ali ve Zübeyr (r.a) gibi bazı sahâbiler bu duruma henüz hazır değillerdi ve Ebû Bekr'in hilâfetine gönülleri yatmamıştı. Onlar da Hz. Fâtıma ile bu konuyu görüşmüşlerdi. Bunu haber alan Hz. Ömer, olası bir fitneyi önlemek için Hz. Fâtıma'yı uyarmış, Hz. Fâtıma da Hz. Ömer'i haklı bularak kendisine istişarade bulunanlardan hilâfet meselesini bir daha gündeme getirmemelerini istemiştir (bkz., Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. el-'Absî İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Muşannef fi'l-Eḥâdis. ve'l-'Âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebu'-r-Ruşd, 1409), 7/432). Bazı aşırı Şii kaynaklar bu olayı Hz. Ömer'in Fâtıma'yı (r.a.) tehdit ettiği şeklinde yorumlamış ve sanki Ehl-i beyt ile halifeler arasında bir miras kavgası varmış gibi yanlış bir algı ortaya çıkarmışlardır. Tabi ki bunun, bazı rivâyetlerdeki farklılıklara yansındığını söylemek mümkündür.

rivâyet eden talebelerin kaynaklara intikal eden rivâyetleri kendi arasında çelişkiler arz etmekte ve Zühri'nin talebeleri tarafından nakledilen ifadeler arasında bazı farklılıklar görülmektedir. Fedek arazisi ile alakalı söz konusu hadis kaynaklara birkaç farklı sahâbeden intikal etmiştir. Fakat burada sadece Hz. Aişe'den gelen rivâyete yakından bakacak olursak, aynı olayın kaynaklara nasıl farklı ifadelerle intikal ettiğini ve bu farklılıkların bazı nedenlerini tespit etmek mümkün olacaktır.

Meselâ Hz. Fâtıma, kendilerine miras olarak bırakıldığı düşüncesiyle Fedek arazisinin kendisine verilmesini Hz. Ebû Bekr'den talep ettiğinde, Ebû Bekr'in bu talebi geri çevirerek Resûlüllâh'tan naklettiği rivâyeti Zühri'nin birinci tabakada yer alan talebelerinden Şu'ayb "هذا آل مُحَمَّدٍ مِنْ هَذَا" (peygamberler) miras bırakmayız, bıraktıklarımız sadakadır. Muhammed'in (a.s) ailesi bu maldan (Allah'ın malından) yer, yediklerinden fazlası da onların değildir," ifadesiyle nakletmiştir.¹⁶ Diğer talebesi Sâlih "لا نُوْرُثُ ما تَرَكَنا فَهُوَ صَدَقَةٌ إِنما يَأْكُلُ آل مُحَمَّدٍ مِنْ هَذَا" (peygamberler) miras bırakmayız, bıraktıklarımız sadakadır," ifadesiyle aktarmıştır.¹⁷ Zühri'nin bir başka talebesi olan Abdurrahmân b. Hâlid b. Müsafir Resûlüllâh'ın sözünü "إِنما لا نُوْرُثُ ما تَرَكَنا" (peygamberler) miras bırakmayız, bıraktıklarımız sadakadır. Muhammed'in ailesi bu maldan yer" lafzıyla nakletmiştir.¹⁸ Ukayl b. Hâlid hadisi "هذا آل مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي هَذَا" (peygamberler) miras bırakmayız, bıraktıklarımız sadakadır. Muhammed'in ailesi bu maldan sadece yer," ifadesiyle nakletmiştir.¹⁹ Ma'mer b. Râşid hadisi "لا نُوْرُثُ ما تَرَكَنا صَدَقَةٌ إِنما يَأْكُلُ آل مُحَمَّدٍ مِنْ هَذَا" (peygamberler) miras bırakmayız, bıraktıklarımız sadakadır. Muhammed'in ailesi bu maldan sadece yer," ifadesiyle aktarmıştır.²⁰ Zühri'nin talebelerinden Velid b. Muhammed ise hadisi "لا نُوْرُثُ ما تَرَكَنا صَدَقَةٌ إِنما يَأْكُلُ آل مُحَمَّدٍ فِي هَذَا" (peygamberler) miras bırakmayız, bıraktıklarımız sadakadır. Muhammed'in ailesi bu maldan sadece yer," ifadesiyle nakletmiştir.²¹

Örneklerde görüldüğü üzere her ne kadar söz konusu ifadeler mana olarak birbirini teyit eder mahiyette olsa da, aynı hadisin aynı isnadla aynı hocadan nakledilirken ifadeler arasında birtakım farklılıklar görülmesi düşündürücüdür. Bu farklılıkların sebepleri araştırıldığında şu iki husus ilk akla gelmektedir.

¹⁶ Buhârî, "Fezail", 13; Suleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvud, *Sunenu Ebî Dâvud*, thk. Şu'ayb el-Arnaûf (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Harac", 19.

¹⁷ Buhârî, "Nafakât", 3; "Ferâiz", 3; Ebû Dâvud, "Harac", 19; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Ĥorâsânî en-Nesâî, *el-Muctebâ mine's-Sunen es-Sunenu's-Şuğrâ*, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde (Halep: Mektebetu'l-Maţbû'âtî'l-İslâmiyye, 1406/1986), "Fey", 1.

¹⁸ Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed el-Mısrî eţ-Taĥâvî, *Şerĥu Me'âni'l-âsâr*, thk. Muhammed Zuhri en-Neccâr - Muhammed Seyyid Câdilĥaq (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994), 2/4.

¹⁹ Müslim, "Cihad" 4679.

²⁰ Ebû Dâvud, "Harac", 19.

²¹ Müslim, "Cihad" 4679; Ebû Dâvud, "Harac", 19; Tirmizî,

a) Zührî bu hadisi farklı ortamda birkaç defa eda etmiştir. Zira hadisi Zührî'den nakleden talebeleri birbirlerine yakın yaş grubunda olmadığı gibi aynı bölgede ikamet eden kimseler de değillerdir. Bu hadisle alakalı Ma'mer b. Râşid'in bir rivâyetinde hadisi dinleyenlerden birinin Zührî'ye, Hz. Fâtima'nın bu olaydan dolayı Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekr'e altı ay boyunca (Hz. Fatima ölene dek) biat etmediği bilgisinin doğru olup olmadığını sormuş, Zührî de bu bilginin doğru olduğunu teyit ederek “ولا أحد من بني هاشم حتى بايعه علي”/Hayır, Hz. Ali biat edene dek Beni Haşim'den kimse Ebû Bekr'e biat etmemiştir” cevabını verdiği nakledilmektedir.²² Ma'mer'in bu ziyadesinden hareketle Zührî'nin bu hadisi farklı ortamlarda birkaç defa rivâyet ettiği, Ma'mer hadisi Zührî'den öğrendiğinde, hadisi Zührî'den nakleden diğer talebelerin orada hazır bulunmadığı, dolayısıyla bu ziyade bilginin sadece Ma'mer'in rivâyetinde yer aldığı düşünülebilmektedir. Dolayısıyla bu rivâyette Zührî'nin talebeleri arasındaki ifade farklılığının Zührî'den kaynaklandığını söylemek mümkün gözükmemektedir.

b) Zührî aynı hadisi farklı ortamda tekrar eda ederken, naklettiği hadisle beraber bazı ilave bilgilerle talebelerini aydınlatır, bazen de hadisi naklederken fazla açıklama yapmadan kısa bilgilerle yetinirdi. Nitekim Zührî'nin, Ma'mer'in naklettiği söz konusu ilave bilgiyi, hadisi her naklettiğinde tekrarlamadığı ve sadece Ma'mer'in dinlediği mecliste kendisine yöneltilen bir soruya cevap olarak söylediği anlaşılmaktadır. Aksi takdirde söz konu ilave bilgi aynı hadisi rivâyet eden Zührî'nin diğer talebelerinin rivâyetlerine de bir şekilde yansımış olması gerekirdi.

c) Bazen de Zührî hadisi rivâyet ederken ilave bilgiler verir. Ramazan orucunu tutma ve gecelerini ihya etmenin faziletiyle ilgili rivâyetleri Zührî, Hz. Aişe'den gelenleri 'Urve b. Zübeyr vasıtasıyla; Ebû Hüreyre'den (r.a.) gelenleri ise Ebû Seleme b. Abdurrahmân ve Humeyd b. Abdurrahmân vasıtasıyla merfu olarak rivâyet etmiştir. Ayrıca İbnü'l-Müseyyeb'den de söz konusu rivâyetlerin bazısını mürsel olarak aktarmıştır.

²² Ebû Bekr 'Abdurrezâk b. Hemmâm es-Şan'ânî, *el-Muşannef*, thk. Hâbiburrahmân el-'Azamî (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1403/1983), 5/472; Ebû Bekr Ahmed b. 'Ali el-Emevî Ebû Bekr el-Mervezî, *Musnedu Ebî Bekr es-Şiddîk*, thk. Şu'ayb el-'Arnaûf (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, ts.), s. 292; Ebû 'Avâne Ya'kûb b. İshâk en-Nisâbüri Ebû 'Avâne, *Mustahrecu Ebî 'Avâne*, thk. Eymen b. Ârif ed-Dimeşki (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1419/1998), 4/251; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Ali el-Hüsevcirdî el-Beyhâkî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. 'Abdullâh et-Turkî (Kahire: Merkezu Hicr, 1432/2011), 13/124-125 (Beyhakî, Hz. Ali'nin Hz. Fâtima ölene kadar Hz. Ebû Bekr'e biat etmediği bilgisinin munkatî olduğunu belirtmiş ve Zührî'den gelen söz konusu bilgiyi için, belki Zührî, Hz. Ali Hz. Fatima'nın vefatından sonra Hz. Ebû Bekr'e ikinci kez biat ettiğini kastetmiş olabilir, yorumunu yapmıştır); Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Fetûh el-Humeydî b. Ebî Naşr İbn Ebî Naşr el-Humeydî, *el-Cem' beyne-ş-Şahîhayn el-Buḥârî ve Muslim*, thk. 'Ali Hüseyin el-Bevvâb (Beyrut: Dâru İbn Hâzım, 1423/2002), 1/86; Ebû's-Saâdât el-Mubârek b. Muḥammed el-Cezerî İbnü'l-Es'îr, *Câmi'u'l-Uşûl fi ahâdisi'r-Rasûl*, thk. 'Abdullâkâdir el-Arnaûf (b.y.: Dâru'l-Hulvânî, 1389/1969-1392/1972), 4/103.

Söz konusu hadisi Zührî'den, talebeleri İbn Ebi Hilal, İshâk b. Râşid, Yunus el-Eylî, Şu'ayb, Sâlih b. Keysân, Ma'mer b. Râşid, İmâm Mâlik ve Süfyân b. 'Uyeyne nakletmiştir. Fakat hadisi Zührî'den nakleden talebeleri arasında bazı rivâyet farklılıkları bulunmaktadır. Söz gelimi Zührî'nin talebelerinden İbn Ebi Hilal hadisi "مَنْ قَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ/Farz olduğuna inanarak sevab ümidiyle Ramazan'ı (gecelelerini) ihya eden kimsenin geçmiş günahları bağışlanır," ifadesiyle (Sa'id b. el-Müseyyeb'den) mürsel olarak aktarmış²³; İshâk b. Râşid ise Hz. Aişe'nin hadisle ilgili bazı açıklamasıyla beraber Resûlüllâh'ın (a.s.) sözlerini "مَنْ قَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ/Farz olduğuna inanarak sevab ümidiyle Ramazan'ı (gecelelerini) ihya eden kimsenin geçmiş günahları bağışlanır"²⁴ ifadesiyle merfu olarak rivâyet etmiştir.

Zührî'nin talebelerinden Yunus el-Eylî, Hz. Aişe'nin söz konusu hadisini Zührî'nin hadis hakkındaki bazı ilave açıklamalarıyla beraber "مَنْ قَامَ لَيْلَةَ الْقَدْرِ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ/Hak olduğuna inanarak sevap ümidiyle Kadir gecesini ihya eden kimsenin geçmiş günahları bağışlanır"²⁵ ifadesiyle aktarırken, Ebû Hüreyre'nin hadisini ise "مَنْ قَامَهُ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ/Farz olduğuna inanarak sevap ümidiyle onu (Ramazan'ı) ihya eden kimsenin geçmiş günahları bağışlanır," ifadeyle nakletmiştir. Böylece Yunus hem kendi rivâyetiyle hem de Zührî'nin diğer talebeleriyle ifade farkı oluşturmuştur.

Yunus'un bir rivâyetinde "مَنْ قَامَ لَيْلَةَ الْقَدْرِ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ" قَالَ: فَتَوَفَّى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْأَمْرُ عَلَى ذَلِكَ/Hak olduğuna inanarak sevap ümidiyle Kadir gecesini ihya eden kimsenin geçmiş günahları bağışlanır, Zührî dedi ki: Resûlüllâh vefat etti ve durum (değişmeden) devam ediyor" diyerek hocası Zührî'nin söz konusu hadisle alakalı yaptığı ilaveyi de beraber nakletmesi, İbn Abdilberr'in belirttiği gibi Zührî'nin hadis rivâyet ederken bazen enerjik ve neşeli olduğu, dolayısıyla hadisle alakalı detayları iyice açıklayarak aktardığı bu örnekte görüldüğü söylenebilir.

Zührî'nin birinci tabaka talebelerinden Şu'ayb b. Ebi Hamza, söz konusu hadisi Zührî'den bir tarikte "مَنْ قَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ/Farz olduğuna inanarak sevap ümidiyle Ramazan'ı (gecelelerini) ihya eden kimsenin geçmiş günahları bağışlanır" lafzıyla²⁶, diğer bir tarikte ise Resûlüllâh (a.s.) Ramazan için "مَنْ قَامَهُ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ/Farz olduğuna inanarak sevap ümidiyle onu (Ramazan'ı) ihya eden kimsenin geçmiş günahları bağışlanır," ifadesiyle²⁷ eda ederek hem kendine hem de Zührî'nin diğer talebelerine mugayeret etmiştir. Zührî'nin diğer talebeleri Sâlih, Ma'mer ve İmâm Mâlik söz konusu hadisi "مَنْ

²³ Nesâî, "Sıyam", 39.

²⁴ Nesâî, "Sıyam", 39.

²⁵ Nesâî, "Sıyam", 39.

²⁶ Nesâî, "Sıyam", 39.

²⁷ Nesâî, "Sıyam", 39.

بِهِ/Farz olduğuna inanarak sevab ümidiyle Ramazan'ı (gecelelerini) ihya eden kimsenin geçmiş günahları bağışlanır,” ifadele-riyle²⁸ eda etmişken, Süfyan b. ‘Uyeyne ise hadisi bir tarihte “مَنْ قَامَ شَهْرَ رَمَضَانَ - إِيْمَانًا /Farz olduğuna inanarak sevab ümidiyle Ramazan ayını ihya eden kimsenin ve hak olduğuna inanarak sevab ümidiyle Kadir gecesini ihya eden kimsenin geçmiş günahları bağışlanır”²⁹ ifadesiyle; Diğer bir tarihte de “مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيْمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ، وَمَنْ قَامَ لَيْلَةَ الْقَدْرِ إِيْمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ /Farz olduğuna inanarak sevab ümidiyle Ramazan’ı oruçla geçiren kimsenin, hak olduğuna inanarak sevab ümidiyle Kadir gecesini ihya eden kimsenin geçmiş günahları bağışlanır” lafziyle³⁰ eda etmiştir.

Bu örnekte Zühri’nin talebelerinden Yunus’un rivâyeti diğerlerinden ziyade-lerlebariz bir şekilde farklılık arz etmektedir. Yunus’un hadise ilave olarak hocası Zühri’ye ait açıklamasında ifadenin Zühri’ye ait olduğu açık bir şekilde belir-tilmiştir. Bu ilavenin Zühri’nin diğer talebeleri tarafından aktarılmamış olması, Yunus’un söz konusu hadisi, diğer talebelerinkinden farklı bir ortamda Zühri’den aldığı anlaşılmaktadır. Zira beraber dinlemiş olsalardı diğerleri de bu ilaveyi rivâyetlerine yansıtması olacaktı. Dolayısıyla Zühri’nin hadisi Yunus’a eda ettiği ortamda diğer talebelerine yapmadığı ilave bilgileri de rivâyete eklediği anlaşılmaktadır.. Zühri’nin bu davranışı aynı hadisin talebeleri tarafından farklı rivâyet edilmesine sebebiyet vermiştir.

Konuyu Aydınlatacak Diğer Bir Örnek ise, Resûlüllâh (a.s.) umrâ yoluyla ve-rilen malın bağışlanana ait olacağını, bağış yapılan kimse ölünce de mülkiyetinin miras yoluyla evlatlarına geçeceğini belirtmiş³¹ ve umrâ yapanın mallarının mül-kiyetini kaybedeceği uyarısında bulunmuştur.³²Hiz. Peygamber’in ilgili hadisini Zühri, ‘Urve b. Zübeyr ve Ebû Seleme vasıtasıyla Cabir b. Abdullah’tan (r.a.) merfu olarak rivâyet etmiştir. Zühri’den de bu hadisi talebeleri Evzâi, Ebû ‘Amr, Leys b. Sa’d, İmâm Mâlik, Şu’ayb, İbn Ebi Zi’b, Sâlih b. Keysân ve Yezîd b. Ebi Habib aktarmıştır.

Zühri’nin anılan talebeleri söz konusu hadisi aynı manayı muhafaza ederek farklı ifadelerle eda etmişlerdir. Söz gelimi Evzâi hadisi bir tarikinde “مَنْ أُعْمِرَ /Kendisine umrâ olarak verilen mülk kişiye ve mirasçılara aittir, vefatından sonra (mirasçıları) onu miras olarak alırlar” laf-ziyle³³ eda ederken, diğer bir tarikinde “مَنْ أُعْمِرَ بِهَا هِيَ لَهُ وَلِعَقِبِهِ، يَرِثُهَا مَنْ يَرِثُهَا مِنْ عَقِبِهِ”

²⁸ Buhârî, “İman”, 28; “Salatu’t-tarâvîh”, 1; Müslim, “Salatu’l-müsafirin”, 173-174; Ebû Dâvud, “Şehru Ramazan”, 1; Tirmizî, “Savm”, 83.

²⁹ Nesâî, “Sıyam”, 39.

³⁰ Buhârî, “Fazlu Leyleti’l-Kadr”, 1; Ebû Dâvud, “Şehru Ramazan”, 1.

³¹ Buhârî, “Hibe”, 32; Müslim, “Hibât”, 20-25, 30-32; Ebû Dâvud, “Büyü”, 85-87.

³² Müslim, “Hibât”, 26-27.

³³ Ebû Dâvud, “İcâre”, 51; Nesâî, “Umra”, 3.

عَقِبِهِ/Umrâ olarak verilen mülk, verilene ve mirasçılarında aittir, vefatından sonra mirasçılarda o malı miras olarak alırlar,” ifadesiyle naklederek Zühri'nin diğere talebesi Ebû 'Amr ile aynı ifadeleri paylaşmıştır.³⁴ Zühri'nin diğere talebelerinden Leys b. Sa'd hadisi “مَنْ أَعْمَرَ رَجُلًا عُمَرَى لَهُ وَعَلَقِبِهِ، فَقَدْ قَطَعَ قَوْلُهُ حَقَّهُ، وَهِيَ لِمَنْ أَعْمَرَ وَعَلَقِبِهِ/Bir kimseye umrâ olarak verilen mülk onun ve mirasçılarındadır, verenin sözü kendi hakkını kesmiştir, mülk umrâ olarak verilenin ve mirasçılarındadır”³⁵ ifadesiyle; İmâm Mâlik “أَيُّمَا رَجُلًا أَعْمَرَ عُمَرَى لَهُ وَعَلَقِبِهِ، فَإِنَّهَا لِلَّذِي يُعْطَاهَا، لَا تَرْجِعُ إِلَى الَّذِي أَعْطَاهَا، لِأَنَّهُ كَعَنْتَ فِيهِ الْمَوَارِيثُ/ Kendisine umrâ olarak verilen mal, onun ve mirasçılarınınındır, zira o mal verilen kişiye ait olup verene dönmez. Çünkü o (veren), üzerinde miras hakları olan bir malı vermiştir”³⁶ ifadesiyle; Sâlih b. Keysân “أَيُّمَا رَجُلًا أَعْمَرَ رَجُلًا عُمَرَى لَهُ وَعَلَقِبِهِ، فَال: قَدْ أَعْطَيْتُكَهَا وَعَقِبِكَ مَا بَيْتِي مِنْكُمْ أَحَدٌ، فَإِنَّهَا لِمَنْ أَعْطَيْتَهَا، وَإِنَّهَا لَا تَرْجِعُ إِلَى أَحَدٍ/Bir kimse birine ve çocuklarına umra yoluyla hibe yapıp: sana ve çocuklarına sizden biri hayatta olduğu müddetçe bunları verdim, derse, yine de o mal bağışlananın ve onun çocuklarındadır, bağış yapana geri dönmöz” lafzıyla³⁷ nakletmişlerdir. Zühri'nin diğere talebesi Şu'ayb bu hadisi “أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى: أَنَّهُ مَنْ أَعْمَرَ رَجُلًا عُمَرَى لَهُ وَعَلَقِبِهِ، فَإِنَّهَا لِلَّذِي أَعْطَاهَا، وَأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى فِيْمَنْ أَعْمَرَ عُمَرَى لَهُ وَعَلَقِبِهِ فَهِيَ لَهُ بَيْتَةٌ، لَا يَجُوزُ لِلْمُعْطِي مِنْهَا شَرْطٌ وَلَا أَشْئَاءٌ”³⁸ diyerek Ebû Seleme'nin açıklamasıyla beraber nakletmiştir. Yezid b. Ebi Habib de “أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى بِالْعُمَرَى: أَنَّ يَهَبَ الرَّجُلِ لِلرَّجُلِ وَعَلَقِبِهِ الْهَبَةَ وَيَسْتَنْتَنِي إِنْ حَدَّثْتُ بِكَ حَدَّثْتُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى بِالْعُمَرَى/Resûlüllâh (a.s.), bir kişinin başka bir kişiye ve onun evlatlarına umra yoluyla hibe ederken, bağış yapılan kişiye ve evlatlarına bir şey olması (ölmesi) durumunda hibe ettiklerinin kendisine ve evlatlarına geri dönmeini şart koşan bir kişi hakkında hüküm verip umra yoluyla hibe edilen mal, bağış yapılan kişi ve mirasçılarda aittir, buyurdu”⁴⁰ ifadesini kullanmıştır.

Görüldüğü üzere Zühri'nin talebeleri, aynı hocadan aynı isnadla aldıkları aynı hadisi, aynı manayı muhafaza etmiş olsalar da farklı ifadelerle eda etmişlerdir. Bu farklılıklar Zühri'nin aynı hadisi farklı zaman ve mekanlarda farklı nakletmesi ile ilgilidir. İbn Şihâb ez-Zühri'nin hadisi eda ederken sergilediği davranış ve tutumların kendisinden nakilde bulunan talebelerinin rivâyetlerinde farklılıkların oluşmasına etki ettiğini gösteren pek çok örnek bulmak mümkündür.

³⁴ Nesâi, “Umra”, 3.

³⁵ Müslim, “Hibât”, 21; Nesâi, “Umra”, 3; Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd 'Abdubbâkî (b.y.: Dâru 'l-Hyâ'î'l-Kutubi'l-'Arabiyye, ts.), İbn Mâce, “Hibât”, 3.

³⁶ Ebû Dâvûd, “İcâre”, 52; Nesâi, “Umra”, 3; Tirmizî, “Ahkâm”, 15.

³⁷ Müslim, “Hibât”, 22; Nesâi, “Umra”, 3.

³⁸ Nesâi, “Umra”, 3.

³⁹ Müslim, “Hibât”, 24; Nesâi, “Umra”, 3.

⁴⁰ Nesâi, “Umra”, 3.

Bu örneklerden bazılarını vermek suretiyle konuyu vuzuha kavuşturacağımızı düşünmekteyiz:

IV. Diğer Bazı Örnekler

A. Vitir Namazı

Pek çok fihhi ihtilafa konu olan vitir namazıyla ilgili rivâyetlerin de Zühri'nin talebeleri tarafından hadis kaynaklarına muhtelif ifadelerle aktarıldığı görülmektedir. Söz gelimi İbn Şihâb ez-Zühri söz konusu vitir namazıyla alakalı hadisi Ata b. Yezid aracılığıyla Ebû Eyyub el-Ensârî'den (r.a.) nakletmiştir. Zühri'den talebeleri Düveyd b. Nafi', el-Evzâi, Ebû Mu'ayd ve Süfyân b. 'Uyeyne muhtelif ifadelerle nakletmektedirler.

Aynı sahâbî, aynı tabiin ve ayn hocadan (Zühri) aktarılan bir hadisin talebeler arasında -aynı anlamı taşımış olsa da- farklı ifadelerle eda edilmesi dikkat çekmektedir. Örneğin Zühri'nin talebelerinden Düveyd b. Nafi', Resûlüllâh'ın sözünü " *مَنْ شَاءَ أُوتِرَ بِسَبْعٍ، وَمَنْ شَاءَ أُوتِرَ بِخَمْسٍ، وَمَنْ شَاءَ أُوتِرَ بِثَلَاثٍ، وَمَنْ شَاءَ أُوتِرَ* " *الْوِتْرِ حَقٌّ، فَمَنْ شَاءَ أُوتِرَ بِسَبْعٍ، وَمَنْ شَاءَ أُوتِرَ بِخَمْسٍ، وَمَنْ شَاءَ أُوتِرَ بِثَلَاثٍ، وَمَنْ شَاءَ أُوتِرَ بِوَاحِدَةٍ* /Vitir haktır, dileyen yedi (rekat) kılarbilir, dileyen beş (rekat) kılarbilir, dileyen üç (rekat) kılarbilir, dileyen bir (rekat) kılarbilir"⁴¹ ifadesiyle rivâyet etmiş; el-Evzâi " *مَنْ شَاءَ أُوتِرَ بِسَبْعٍ، وَمَنْ شَاءَ أُوتِرَ بِخَمْسٍ، وَمَنْ شَاءَ أُوتِرَ بِثَلَاثٍ، وَمَنْ شَاءَ أُوتِرَ بِوَاحِدَةٍ* /Vitir haktır, dileyen beş (rekat) kılarbilir, dileyen üç (rekat) kılarbilir, dileyen bir (rekat) kılarbilir"⁴² ifadesiyle nakletmiş; Ebû Mu'ayd " *مَنْ أَحَبَّ أَنْ يُوتِرَ بِخَمْسٍ، وَمَنْ أَحَبَّ أَنْ يُوتِرَ بِثَلَاثٍ فَلْيَفْعَلْ، وَمَنْ أَحَبَّ أَنْ يُوتِرَ بِوَاحِدَةٍ فَلْيَفْعَلْ* /Vitir haktır, beş rekât kılmayı seven kimse beş rekât kılsın, üç rekât kılmayı seven kimse üç rekât kılsın, bir rekât kılmayı seven kimse de bir rekât kılsın"⁴³ ifadesiyle aktarılan, Süfyân b. 'Uyeyne ise hadisi " *مَنْ شَاءَ أُوتِرَ بِسَبْعٍ، وَمَنْ شَاءَ أُوتِرَ بِخَمْسٍ، وَمَنْ شَاءَ أُوتِرَ بِثَلَاثٍ، وَمَنْ شَاءَ أُوتِرَ بِوَاحِدَةٍ، وَمَنْ شَاءَ أُوتِرَ بِوَاحِدَةٍ* /Dileyen vitiri yedi (rekat) kılarbilir, dileyen vitiri beş (rekat) kılarbilir, dileyen vitiri üç (rekat) kılarbilir, dileyen vitiri bir (rekat) kılarbilir, dileyen de işaretle (vitir) kılarbilir"⁴⁴ lafzıyla eda etmiştir.

Ayrıca söz konusu hadisi Zühri'den talebesi Düveyd b. Nafi' el-Ümevi ile el-Evzâi merfu olarak rivâyet ederken, Ebû Mu'ayd Hafs b. Gaylan ile Süfyân b. 'Uyeyne hadisi mevkuf (Ebu Eyyub'un sözü) olarak rivâyet etmiştir.

Görüldüğü üzere yukarıdaki farklı ifadeler arasında mana yönünden birbirini nakzedecek herhangi bir tezat bulunmamaktadır. Fakat Hz. Peygamber'e (a.s.) varıncaya kadar aynı râvîlerden gelen ve aynı hocadan aktarılan ifadeler arasında farklılıkların oluşması, görünenin ötesinde bu farklılıklara neden olabilecek bazı amillerin söz konusu olabileceğini akıllara getirmektedir. Her ne kadar kaynaklarda buna işaret eden herhangi bir açıklama açık bir şekilde yer almamış

⁴¹ Nesâi, "Kiyamu'l-leyl", 40.

⁴² Nesâi, "Kiyamu'l-leyl", 40; İbn Mâce, "İkametü's-salat", 123.

⁴³ Nesâi, "Kiyamu'l-leyl", 40.

⁴⁴ Nesâi, "Kiyamu'l-leyl", 40.

olsa da İbn Abdilberr'in ifade ettiği gibi hocanın hadisi farklı ortamlarda, farklı düzeyde eda etmesinin bu gibi farklılıkları doğurabileceği düşünülebilmektedir.

B. Ramazan Ayının Fazileti

“Ramazan ayı girdiğinde cennetin kapıları açılır, ceheennem kapıları kapanır, şeytanlar bağlanır” şeklindeki bir hadisi Zührî, Teym kabilesinin mevlası Nafi' b. Ebî Enes, babası Enes aracılığıyla Ebû Hüreyre'den; Beni Teym kabilesinin halifi Üveys b. Ebi Üveys vasıtasıyla da Enes b. Mâlik'ten nakletmiştir. Zührî'den de talebeleri Sâlih b. Keysân, Şu'ayb, Yunus ve İbn İshâk rivâyet etmiştir.

Diğer örneklerde olduğu gibi Zührî'nin talebeleri hocalarından söz konusu rivâyeti bazı farklılıklarla eda etmişlerdir. Örneğin Sâlih b. Keysân Resûlullah'ın (a.s.) sözünü “إِذَا دَخَلَ رَمَضَانُ، فَتُحْتَأَبُ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ، وَغُلِقَتْ أَبْوَابُ جَهَنَّمَ، وَسُلِّسِلَتِ الشَّيَاطِينُ/Ramazan girdiğinde cennetin kapıları açılır, ceheennem kapıları kapanır, şeytanlar bağlanır”⁴⁵ ifadesiyle eda etmişken, Şu'ayb aynı hadisi “إِذَا جَاءَ رَمَضَانُ فَتُحْتَأَبُ أَبْوَابُ رَمَضَانَ، وَغُلِقَتْ أَبْوَابُ الرَّحْمَةِ/Ramazan geldiğinde rahmet kapıları açılır, ceheennem kapıları kapanır, şeytanlar bağlanır”⁴⁶ ifadesiyle nakletmiştir. Yunus da hadisi eda ederken “إِذَا كَانَ رَمَضَانُ فَتُحْتَأَبُ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ، وَغُلِقَتْ أَبْوَابُ جَهَنَّمَ، وَسُلِّسِلَتِ الشَّيَاطِينُ/Ramazan olduğunda cennetin kapıları açılır, ceheennem kapıları kapanır, şeytanlar bağlanır”⁴⁷ ifadesini kullanmış, İbn İshâk ise hadisi bir tarikinde ‘Ukayl gibi “إِذَا دَخَلَ شَهْرُ رَمَضَانَ، فَتُحْتَأَبُ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ، وَغُلِقَتْ أَبْوَابُ النَّارِ، وَسُلِّسِلَتِ الشَّيَاطِينُ/Ramazan ayı girdiğinde cennetin kapıları açılır, ceheennem kapıları kapanır, şeytanlar bağlanır”⁴⁸ ifadesiyle, diğer bir tarikinde de “هَذَا رَمَضَانٌ قَدْ جَاءَكُمْ”⁴⁹ Bu Ramazan size geldi. O aya cennetin kapıları açılır, o ayda ceheennem kapıları kapanır ve o ayda şeytanlar bağlanır”⁴⁹ ifadesiyle nakletmiştir. Fakat en-Nesâî İbn İshâk'ın bu hadisi Zührî'den dinlemediğini, dolayısıyla bu hadisin hatalı olduğunu ifade etmiştir.⁵⁰

Görüldüğü gibi söz konusu hadisteki ufak bazı lafzi ihtilaflar, her ne kadar manayı değiştirmese de aynı hadisi aynı hocadan aynı isnadla naklederken talebeler arasında oluşan bu gibi ifade farklılıkları, mana ile rivâyetin caiz görülmesi ve insani kusurlardan kaynaklanan bazı hataların söz konusu farklılıkların oluşmasına sebebiyet vereceğini göstermektedir.

C. Hilalin Görülmesi

Hz. Peygamber'in “Hilalı görüp oruç tutun (oruca başlayın), hilali görüp iftar (bayram) edin” mealindeki sözlerini İbn Şihâb ez-Zührî, Sa'îd b. el-Müseyyeb aracılığıyla Ebû Hüreyre'den (r.a.), Salim b. Abdullah vasıtasıyla da İbn

⁴⁵ Müslim, “Sıyam”, 2; Nesâî, “Sıyam”, 4.

⁴⁶ Nesâî, “Sıyam”, 4.

⁴⁷ Müslim, “Sıyam”, 2; Nesâî, “Sıyam”, 4.

⁴⁸ Buhârî, “Savm”, 5; Nesâî, “Sıyam”, 4.

⁴⁹ Nesâî, “Sıyam”, 4.

⁴⁹ Nesâî, “Siyâm”, 10.

Ömer'den (r.a.) rivâyet etmektedir. Zühri'den de talebeli İbrahim b. Sa'd ve Yunus aktarmaktadır. Nesâî her ne kadar İmâm Mâlik'in de söz konusu hadisi Zühri'den aldığına işaret etmişse⁵¹ de elde mevcut hadis kaynaklarında Mâlik'in bu hadisi Nafi' vasıtasıyla İbn Ömer'den aktardığı görülmekte ve Zühri'den rivâyet ettiğine dair her hangi bir bulguya rastlanmamaktadır.

İbrahim b. Sa'd'ın rivâyetinde hadisin sonunda “فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَصُومُوا ثَلَاثِينَ يَوْمًا”/Eğer hava bulutluysa otuz gün oruç tutun⁵² ifadesiyle nakledilmişken, ‘Ukayl ve Yunus’un rivâyetindeyse “فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَاقْدُرُوا لَهُ”/Eğer hava bulutluysa günleri hesaplayın⁵³ ifadesiyle nakledilmiştir. Oysa İbrahim de Yunus da aynı hadisi aynı hocadan (Zühri'den) bizzat nakletmiştir. Nesâî'nin tespitine itimad edilecek olursa buradaki ihtilaf Zühri'den kaynaklanmaktadır.⁵⁴

İbn Abdilberr'in belirttiğine göre bu hadiste İbrahim b. Sa'd, söz konusu hadisin Zühri'nin Salim aracılığıyla İbn Ömer'den naklettiği tarihini de rivâyet etmiştir. Burada ise İbrahim, hadisin son kısmını “فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَاقْمِلُوا الْعِدَّةَ ثَلَاثِينَ”/Eğer hava bulutluysa sayıyı otuz tamamlayın,” ifadesiyle aktararak İbn Ömer'den mahfuz olan “فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَاقْدُرُوا لَهُ”/Eğer hava bulutluysa günleri hesaplayın,” ifadesine ters düşmektedir.⁵⁵

D. Ayın Yirmi Dokuz Gün Olması

Sebebine dair muhelif rivâyetlerin olduğu ve Ahzab sûresinin bazı ayetlerine⁵⁶ de konu olan ilâ hadisesinde Hz. Peygamber bir ay boyunca hanımlarına yaklaşmayacağına yemin etmişti. Resûlüllâh (a.s.) yeminini yerine getirir ve aradan yirmi dokuz gün geçtikten sonra Aişe'den (r.a.) başlamak üzere hanımlarına geri döner. Aişe (r.a.) “Ya Resûlüllâh (a.s.)! daha yirmi dokuz gün oldu, sen bir aylığına yemin etmemiş miydin?” diye sorunca, Resûlüllâh (a.s.) ona “Bu ay yirmi dokuz gündür” diye cevap verir.

Bir ayın kaç gün olacağını beyan eden söz konusu hadiseyi, Zühri ‘Urve b Zübeyr vasıtasıyla Hz. Aişe'den ve Ubeydullah b. Abdullah b. Ebi's-Sevr aracılığıyla da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmektedir. Zühri'den ise talebeli Ma'merb. Râşid, Sâlih b. Keysân, ‘Ukayl ve Şu'ayb rivâyet etmiştir.⁵⁷

⁵¹ Zira Nesâî söz konusu hadis hakkında “Zühri üzerindeki ihtilaf” kısmında İmâm Mâlik'in Nafi' aracılığıyla İbn Ömer'den naklettiği hadisi de vermiştir. Bk., Nesâî, “Siyâm”, 10.

⁵² Müslim, “Siyâm”, 17; Nesâî, “Siyâm”, 10.

⁵³ Buhârî, “Savm”, 5; Müslim, “Siyâm”, 8.

⁵⁴ Nesâî, “Siyâm”, 4.

⁵⁵ İbn Abdilberr, *Temhid*, 14/338. Ancak hadis kaynaklarını incelediğimizde İbrahim bu hadisi Zühri'den “فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَصُومُوا ثَلَاثِينَ يَوْمًا”/Eğer hava bulutluysa otuz gün oruç tutun,” ifadesiyle naklettiği görülmektedir. Ayrıca İbn Ömer'in değil, Ebû Hüreyre'nin hadisi olarak nakletmiştir. Bk., Müslim, “Siyâm”, 17; Nesâî, “Siyâm”, 10.

⁵⁶ Ahzab, 33/28-29.

⁵⁷ Buhârî, “Mezâlim”, 25; “Nikâh”, 84; Müslim, “Siyâm”, 22.

İlgili ivâyetlerin hepsinde olay, Hz. Aişe'nin anlatımına dayanmaktadır. Burada Zührî'nin talebeleri, Hz. Peygamber'in "الشَّهْرُ تِسْعٌ وَعِشْرُونَ لَيْلَةً"/Bu ay yirmi dokuz gecedir (gündür)"⁵⁸ ifadesinde ihtilaf etmezken, Hz. Aişe'nin vakayı anlatan ifadelerini farklı rivâyet etmişlerdir.

Nesâî'nin tespitine⁵⁹ istinaden Zührî'nin talebeleri arasında ortaya çıkan metindeki ihtilafların Zührî'den kaynaklandığı düşünülmektedir. Şu halde Zührî'nin söz konusu olayı farklı ortamda, farklı talebelere bir kaç defa tekrar rivâyet ettiğini var sayarsak -ki doğal olan da budur- ihtilafın nedenlerine işaret eden amillerin ip ucunu bulmak mümkündür. Zira insan bildiğini tekrar anlatırken anlatımlar arasında manayı bozmasa da bazı farklılıkların olması normal karşılanabilmektedir.

E. El Kesmede Çalınan Malın Miktarı

Hırsızlık yapmanın elinin kesilmesi konusunda çaldığı malın değeri ile ilgili Resûlüllâh'tan (a.s.) gelen bir hadisi Zührî, 'Urve b. Zübeyr ve 'Amre bint Abdurrahmân aracılığıyla Hz. Aişe'den nakletmiştir. Zührî'den ise söz konusu hadisi talebeleri Hafs b. Hassan, Yunus b. Yezîd el-Eylî, Ma'mer b. Râşid ve Süfyân rivâyet etmiştir. Fakat Yunus'un rivâyeti hem kendi rivâyetiyle hem de Zührî'nin diğer talebelerinden gelen rivâyetlerle ifade yönünden farklılık göstermektedir. Buna göre Yunus söz konusu hadisi, hocası Zührî'den 'Urve'nin yer aldığı tarihinde "لَا تَقْطَعُ الْيَدَ إِلَّا فِي ثَمَنِ الْمَجْنِ ثَلَاثَ دِينَارٍ، أَوْ نِصْفَ دِينَارٍ، فَصَاعِدًا"/Hırsızın eli kalkan parası, üçte bir dinar veya yarım dinar ya da daha fazlasında ancak kesilir"⁶⁰ ifadesiyle naklederken, aynı hadisi hocası Zührî'den 'Amre'nin olduğu tarikle "تَقْطَعُ يَدَ دِينَارٍ فَصَاعِدًا"/Çeyrek dinarda hırsızın eli kesilir"⁶¹ ifadesiyle nakletmiştir. Yunus'un aynı hadisi, hocası Zührî'den hem 'Urve hem de 'Amre'nin birlikte yer aldığı tarihinde ise "تَقْطَعُ يَدَ السَّارِقِ فِي رُبْعِ دِينَارٍ فَصَاعِدًا"/Çeyrek dinar veya daha fazlasında hırsızın eli kesilir"⁶² ifadesiyle nakletmesi ise şaşkınlık yaratmaktadır.

Söz konusu hadisi Ma'mer b. Râşid de hocası Zührî'den 'Amre bint Abdurrahmân'ın olduğu tarikle bir defa "تَقْطَعُ يَدَ السَّارِقِ فِي رُبْعِ دِينَارٍ فَصَاعِدًا"/Çeyrek dinar veya daha fazlasında hırsızın eli kesilir"⁶³ ifadesiyle, diğer bir defa da "تَقْطَعُ الْيَدَ فِي رُبْعِ دِينَارٍ فَصَاعِدًا"/Çeyrek dinar veya daha fazlasında el (hırsızın) kesilir"⁶⁴ ifadesiyle

⁵⁸ İslami gelenekte güneşin batışıyla ertesi gün başlar. Dolayısıyla hadiste anlatılan "bu ay yirmi dokuz gecedir," ifadesi, yirmi dokuz gün olarak anlaşılabilir. Resûlüllâh (a.s.) ile Hz. Aişe arasında yaşanan söz konusu diyalogun, yeni ayın ilk günün başladığı gece olduğu ve Hz. Peygamber'in yemin ettiği ayın yirmi dokuz gün ile tamamlandığı anlaşılmaktadır. Hadisin kaynağı için bkz., Nesâî, "Siyâm", 10.

⁵⁹ Nesâî, "Siyâm", 39.

⁶⁰ Nesâî, "Kat' u's-sârik", 9.

⁶¹ Nesâî, "Kat' u's-sârik", 9.

⁶² Ebû Dâvûd, "Hudûd", 11; Nesâî, "Kat' u's-sârik", 9.

⁶³ Nesâî, "Kat' u's-sârik", 9.

⁶⁴ Nesâî, "Kat' u's-sârik", 9.

naklederek hem kendisiyle hem de Zühri'nin diğer talebeleriyle ifade yönünden ayrı düşmektedir.

Zühri'den aynı hadisi rivâyet eden diğer bir talebesi Süfyân b. 'Uyeyne ise, hadisi *كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْقَطُ فِي رُبْعِ دِينَارٍ فَصَاعِدًا* /Nebiyullah (a.s.) çeyrek dinar veya daha fazlasında hırsızın elini keserdi⁶⁵ ifadesiyle eda ederek diğerleriyle sadece lafız yönünden değil, mana itibarıyla da ayrı düşmekte ve süreklilik ifade eden "كَانَ/idi" lafzı ziyadesiyle hadise yeni bir anlam kazandırmaktadır.

Ayrıca İmâm Mâlik'in Yahyâ b. Sa'îd – 'Amre bint Abdurrahmân vasıtasıyla naklettiği Hz. Aişe'nin *وَلَا نَسِيتُ الْقَطْعَ فِي رُبْعِ دِينَارٍ فَصَاعِدًا* /aradan çok zaman geçmedi, el kesmenin çeyrek dinar veya daha fazlasında olduğunu hiç unutmam⁶⁶ sözleri, bu konuda Hz. Aişe'nin hadisinin mahfuz olduğuna işaret etmektedir.

Netice olarak, örneklerde görüldüğü gibi aynı hadis aynı isnatla aynı hocadan nakledilse bile metinde ifade farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Bu farklılığın sebebi talebenin unutmaması ya da mana ile nakletmesinden ibaret değildir. Bazen bu farklılığa bizzat hocanın kendisi sebep olabilmektedir. Bazen mufassal bazen muhtasar nakletmesi bazen ilave açıklamalar yapması rivâyet ortamındaki ruh hali veya ortamın gerekleri ile ilgili olabilmektedir.

IV. Sonuç

Farklı râvîlerin rivâyetleri arasında oluşan farklılıklar genel olarak insan kursurunda kaynaklı pek de garip karşılanmayan bir durumdur. Fakat aynı hadisi aynı isnadla aynı hocadan naklederken talebeler arasında oluşan ifade farklılıkları, izah edilmesi gereken bir durumdur. Bu çalışmada bu durumun sebepleri üzerinde durulmuş, İbn Şihâb ez-Zühri'den nakledilen örneklerle konu vuzuha kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Aslında burada iki meseleye açıklık getirilmesi hedeflenmiştir. Birincisi bahsi geçen rivâyet farklılığı, diğeri ise rivâyet esnasında hocanın sergilediği farklı tutumun söz konusu rivâyet farklılıklarına etki etmesidir. Bu ikinci mesele ispata muhtaç bir iddia olduğundan bu çalışmada Zühri'den nakledilen bazı rivâyetlerdeki farklılıklar, karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve söz konusu farklılıkla hoca tutumu arasında bir etkileşimin olduğu örneklerle ispat edilmeye çalışılmıştır.

Rivâyetler arasında oluşan ifade farklılıklarının her zaman yaygın olarak bilinen mana ile rivâyetin yanı sıra, rivâyet esnasında sergilenen hoca tutumundan da kaynaklanabileceği sonucuna varılmış ve Zühri'nin talebeleri arasında oluşan rivâyet farklılıkları örnek gösterilerek izah edilmeye çalışılmıştır. Sünnete uymayanlara mani olmuştur.⁶⁷

⁶⁵ Nesâî, "Kat'û's-sârik", 9.

⁶⁶ Nesâî, "Kat'û's-sârik", 9.

⁶⁷ Muhammed b. Hibbân. *es-Sikât*, I-IX, Haydarâbad, 1393/1974, VIII, 364; Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ* XII, 227.

“Rivâyet Farklılıklarının Oluşumunda Hoca Tutumunun Etkisi –ez-Zührî Örneği–”

Özet: Hadis rivâyetinde talebenin ezber kabiliyeti, imla kurallarına hâkimiyeti, yazı yazma mahareti, dikkati, öğrendiğini tatbik etmesi vdğ. pek çok amilin, rivâyetin diğer talebe arkadaşlarının aktardıklarıyla uyumlu ve aslına uygun bir şekilde eda edilmesinde kritik öneme sahip olduğu bilinmektedir. Fakat bunun ötesinde pek de hesaba katılmayan ve rivâyetin hocadan öğrenildiği gibi eda edilmesinde aynı önemi haiz bir etki unsuru daha bulunmaktadır. O da hocanın hadisi farklı mekânlarda eda ederken içinde bulunduğu ruh haline bağlı olarak sergilediği tutum ve davranışlarıdır. Buna bağlı olarak hoca davranışları talebe intikal eden rivâyet farklılıklarının ortaya çıkmasında önemli bir etki unsuru oluşturmaktadır. Çalışmada hoca davranışları ve rivâyet farklılıkları etkileşimi, rivâyet asrının en önemli şahsiyetlerinden İbn Şihâb ez-Zührî'nin hadisi rivâyet ederken sergilediği davranışları ve talebelerinin aynı hocadan aynı isnadla aynı hadisi eda ederken nasıl farklı ifadeler kullandığı üzerinde inceleme yapılmış ve Zührî'den gelen farklı örneklerle iddia edilen konu vuzuha kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Atıf: Ataullah SAHYAR, “Rivâyet Farklılıklarının Oluşumunda Hoca Tutumunun Etkisi –ez-Zührî Örneği–” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XXII/1, 2024, 55-72.

Anahtar Kelimeler: Rivâyet, Zührî, mana ile rivayet, rivâyet farklılıkları, etki.